

Trăsături comune în vechea artă eclezială a românilor*

Acad. Răzvan Theodorescu

Istoricul culturii noastre medievale și premoderne este adus, nu o dată, să cerceteze premisele unității naționale într-un spațiu românofon brăzdat de hotare. Un spațiu unitar în sfera limbii, a scrisului, a obiceiurilor, a credințelor –, dar și cu accente regionale deloc de neglijat – în peisajul vizual, hotărâtor într-o cultură, al ctitoriilor religioase datorate voievozilor, mitropoliților, episcopilor și boierilor, mai târziu chiar obștilor țărănești pe care statalitatea românească – bunul nostru istoric fundamental – le-a presărat de o parte și de alta a Milcovului.

În acest peisaj, dincolo de deosebiri stilistice bine conturate se află înrudiri de forme și de programe – fie ele de arhitectură sau de pictură monumentală – ce țin de un mental românesc comun care trebuie mereu arătat în fiecare vârstă a civilizației noastre vechi.

Atrage atenția, de pildă, faptul că în aceeași epocă din jurul lui 1400, la finele secolului „întemeierilor de țară” ctitori princieri, teologi, arhitecți și zugravi din Țara Românească și Moldova inovează în același timp din pricini strict liturgice, adăugând bisericii monastice de tradiție bizantino-balcanică sensuri, iconografii și chiar spații noi. Știm bine că narthexul unui lăcaș de mănăstire cu funcție baptismală și funerară, totodată, legată și de readucerea din altar a problematicii Întrupării și de gloriificarea Logosului întrupat, decorat cu „Sinaxarul” și cu „Acatistul Maicii Domnului” unde se citesc vieți de sfinți, se pomeneau călugării morți, adăpostea la Cozia mormântul ctitorului Mircea I în penumbra unei încăperi lipsite de ferestre potrivite rugii isihaste palamite, în preajma figurilor emaciate și austere, pictate către 1390, de anahoreți și monahi

vestiți, precum Sfântul Antonie, Sfântul Atanasie de la Athos, Sfântul Teodor Studitul. În exact acești ani – coincidența este tulburătoare – Moldova rezolva și ea, printr-o inovație, aceeași problemă a spațiului funerar distinct prin crearea – iarăși doar în biserici monastice – gropniței dintre pronaos și naos, apărută prima oară la Bistrița lui Alexandru cel Bun, în 1407, apoi la prima biserică a Probotei înainte de 1465, la prima biserică a Putnei la 1469, la biserica de la Neamț, în 1497, unde parcimonia luminii încăperii era în acord cu atmosfera funerară amintitoare de narthexurile muntene de care se apropie și iconografia zugrăvită a „Sinaxarului” apărut la Dobrovăț, în 1529, mai apoi la ctitoria rareșiană de la Probota, în 1532.

În veacul al XVI-lea când, în mediile clericale, narația devine dominantă în cronistica și în pictura religioasă, deopotrivă, ne frapează coincidența perfectă a apariției unor cronici murale găsite în ctitorii din Oltenia și din Moldova, în vremea celor doi frați Mihnești din neamul basarabesc al Drăculeștilor, care au asigurat o efemeră unire dinastică a celor două țări române în anii premergători domniei lui Mihai Viteazul. Este cazul așa-numitei *Cronici de la Bucovăț* pictată, lângă Craiova, în 1574, alături de portretele din naos ale unor Alexandru al II-lea Mircea și Petru Șchiopul unde, la persoana întâi, primul dintre voievozi evocă felul în care urca pe tronul de la Iași cel de-al doilea; puțin mai târziu, în 1590, la biserica Sfântul Gheorghe din Suceava sub Petru Șchiopul, o inscripție pictată tot în naos cu litere de aur vorbea despre neamul princiar, despre istoria lăcașului și aceea a Moldovei, mărturisind un gust diegetic comun celor două țări înrudite.

*Cuvânt susținut la sesiunea de comunicări științifice „Unirea Principatelor Române, bază a Statului Român Modern” (24 ianuarie 2019, Palatul Patriarhiei)

Apropierile dinastice moldo-muntene din timpul Mihneștilor, continuate de cele din vremea Viteazului și din aceea a Movileștilor, aveau să dea roade înainte de 1600 în „muntenismele” arhitecturii moldovenești vizibile la cele două pridvoare de biserică de la Sucevița ridicate între 1582 și 1589, la ctitoria din 1583 de la Galata a abia amintitului Petru Șchiopul, unde gropnița era încorporată în naos, unde apăreau trompe de colț la boltiri amintind de Curtea de Argeș, unde fațadele erau împărțite în două registre prin brâu continuu, în fine, la biserică din 1594 de la Aroneanu decorată în gust meridional cu caneluri, teracotă smălțuită, discuri și flori de crin, amintind din nou de repertoriul muntenesc. În schimb formele moldovenești apărute după o jumătate de veac, la 1645, în chiar reședința lui Matei Basarab de la Târgoviște prin adesea invocată biserică Stela, rod artistic al unei înțelegeri politice, formulă simplificată a Trei Ierarhilor ieșeni al căror plan, concepție spațială și portal de împrumut, au determinat difuzarea unor „moldovenisme” în arhitectura Țării Românești până în primul sfert al secolului al XVIII-lea.

Și tot înaintea unor rodnice raporturi artistice moldo-muntene ne aflăm în fața tabloului votiv de la Cetățuia pictat în 1672 de zugrăvi greci și români din Ianina și Iași, înfățișând neamul levantinului Gheorghe Duca, tablou înrudit stilistic cu acelea contemporane ale Cantacuzinilor, relație întărită și de ipoteza că arhitectura și sculptura de la această

ctitorie de lângă reședința princiară a Moldovei va fi fost realizată cu concursul boiernașului Gligorie Cornescu, restauratorul bisericii neagoene de la Curtea de Argeș, cu cheltuiala lui Șerban vodă Cantacuzino, în 1682.

În fine, spre a încheia acest scurt tur de orizont voi aminti că înainte și după 1800 duhul artei bisericesti occidentale se va manifesta simultan în ambele țări române pregătind, în acest fel, atmosfera unionistă de la 1859: am în vedere preferința pentru noutăți de felul planului arhitectonic central de sorginte barocă și neoclasică italiană, venit pe filieră rusească și austriacă, reprezentat către 1795 de rotonda de la Lețcani cu portic cu coloane ionice a unui Constantin Balș, de planul înrudit de la Sf. Haralambie din Iași, ctitorie din 1772–1800 a lui Gheorghe Leordari, în fine de biserică Teiul Doamnei de lângă București, de plan central cu cupolă și cu coloane dorice, ctitorie a principelui muntean Grigore Dimitrie Ghica din 1833. Era chiar anul în care nu departe de Iași, la Ruginoasa, fusese ridicată în același plan central cu cupolă biserică ce avea să devină paraclisul reședinței lui Alexandru Ioan Cuza.

Cu un sfert de veac înainte de excepționalul act al dublei alegeri și al unirii de la 1859 peisajul arhitectonic eclezial prizat de elitele sociale și intelectuale devenea același o parte și de alta a Milcovului sub semnul înnoitor al Apusului, dar și în numele unei tradiții care era de câteva ori seculară.